

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА МАРГІНАЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розкривається взаємозв'язок процесів соціалізації та маргіналізації в контексті трансформації українського суспільства. З'ясовується сутність, механізми та сучасні особливості соціалізації особистості. Висвітлюються різноманітні підходи щодо пояснення сутності маргінальності. Уточнюється питання про причини та прояви маргінальної поведінки та маргінальної свідомості в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: соціалізація, маргінальність, маргінальна поведінка, маргінальна свідомість.

В статье раскрывается взаимосвязь процессов социализации и маргинализации в контексте трансформации украинского общества. Выясняется сущность, механизмы и современные особенности социализации личности. Освещаются различные подходы к объяснению сущности маргинальности. Уточняется вопрос о причинах и проявлениях маргинального поведения и маргинального сознания в украинском обществе.

Ключевые слова: социализация, маргинальность, маргинальное поведение, маргинальное сознание.

In the article the relationship is disclosed and the socialization processes of marginalization in the context of transformation of Ukrainian society. We explain the nature, mechanisms, and modern features of socialization. Highlights the different approaches to explaining the essence of marginality. Clarifies the question of the causes and manifestations of marginal behavior and marginal consciousness in the Ukrainian society.

Key words: socialization, marginality, marginal behavior, marginal consciousness.

Постановка проблеми. Аналіз соціальної реальності в категоріях соціалізації та маргінальності зумовлений девальвацією базових цінностей, знань та досвіду старших поколінь, швидкими змінами в масовій свідомості та поведінці, прискоренням темпів соціальної мобільності в останні десятиліття. Технологічні, соціальні та культурні зрушення в усьому світі, а також трансформаційні процеси в українському суспільстві створюють труднощі соціальної адаптації. Значна частина індивідів, іноді окремі групи, виявляються не здатними діяти у відповідності з новими нормами, цінностями, життєвими обставинами, переживають маргінальну ситуацію. Глибокі суспільні перетворення суттєво впливають і на агентів соціалізації, впливи яких спрямовані на адаптацію індивіда. Агенти соціалізації також змінюють систему цінностей, відкидають власний досвід та знання, які втрачають сенс у нових умовах. Тож виклики сучасності потребують детального вивчення означених процесів, зокрема, з'ясування чинників, що негативно впливають на адаптацію індивідів та груп в умовах соціальних змін.

Аналіз актуальних досліджень свідчить, що проблеми соціалізації та маргінальності як феномена трансформаційного українського суспільства є предметом багатьох наукових розвідок. Значний інтерес викликають роботи, в яких осмислюється сутність соціалізації та маргінальності, досліджуються механізми соціалізації, причини, наслідки та масштаби маргіналізації українського суспільства [1–5].

Сучасне розуміння соціалізації базується на висновках багатьох мислителів, які намагалися пояснити, як формується людина. Як відомо, теорія психоаналізу З. Фрейда суттєво вплинула на інших дослідників, які займалися вивченням людської особистості. Особливо важливим для соціології є висновок З. Фрейда про те, що людина інтерналізує соціальні норми, а дитячі переживання впливають на її особистість. Сучасна інтерпретація соціалізації ґрунтується також на висновках Ж.-Ж. Піаже про єдність культурного дозрівання та зростаючого соціального досвіду, праць Л. Колберга, який застосував підхід Ж.-Ж. Піаже до морального розвитку та вніс уточнення в його концепцію. Зокрема, Л. Колберг звернув увагу, що індивіди оцінюють ситуації як «правильні» та «неправильні» спочатку з точки зору власних потреб, потім засвоюють норми традиційної моралі завдяки поясненням батьків і пізнанню культурних норм. Помітний вплив на розуміння соціалізації справили ідеї К. Гілган, яка виявила, що представники різних статей використовують різні стандарти правоти: чоловіки покладаються на абстрактні стандарти, жінки такими вважають взаємини. Сучасна соціологія активно використовує термін Ч. Х. Кулі «дзеркальне Я», обґрунтовуючи ідею про те, що людина бачить себе такою, якою, на її думку, її сприймають інші. Завдяки висновкам Е. Х. Еріксона про те, що людина постійно стикається з життєвими кризами і переживає вісім стадій розвитку особистості, соціологія розглядає соціалізацію як процес, який триває на протязі усього життя індивіда.

Концепції попередніх дослідників є засадничими для сучасного осмислення сутності соціалізації, яку найчастіше трактують як процес взаємодії людини та соціального середовища. В результаті цієї взаємодії людина засвоює знання, норми, цінності суспільства, до якого вона належить. Соціальні цінності перетворюються в особисті орієнтири та установки. У процесі соціалізації формується свідомість, культура, тобто відбувається інтеграція індивіда в суспільство (групу, соціальний інститут, соціальну організацію). Людська індивідуальність яскраво виявляється у тому, що в схожому соціальному середовищі формуються особистості, які відрізняються за своєю свідомістю, культурою, поведінкою. У процесі соціалізації формується індивід як суб'єкт соціального життя з усвідомленими потребами, інтересами, позиціями.

Не менший інтерес у дослідників викликає маргінальність як характеристика поведінки та настроїв індивіда, а також процеси маргіналізації як окремого індивіда, так і суспільства в цілому. В науковій літературі склалося два рівні аналізу маргінальності.

По-перше, маргінальність трактується як проекція загальної маргінальної ситуації, характерної для суспільства в цілому та окремих соціальних груп на межі двох соціальних структур. Маргінальна ситуація, як система зовнішніх та внутрішніх умов існування, виникає внаслідок широкомасштабних якісних нееволюційних суспільних змін, яким притаманна зміна державного устрою, трансформація соціальної структури та ціннісно-нормативної системи світосприйняття. Це – структурна маргінальність, дослідження якої закладено європейською традицією. Причиною її є виключення індивідів та соціальних груп із системи виробничої діяльності, відсторонення від виконання суспільних та політичних функцій, споживання духовних цінностей. Зростання безробіття, зубожіння значної частини населення, масова зміна соціального та професійного статусу зумовлюють структурну маргінальність [2, с. 226–227].

По-друге, маргінальність є проявом перебування особистості в маргінальному статусі, що зумовлений індивідуальними обставинами, але все ж під впливом маргінальності у першому значенні. Тобто, це є культурне (суб'єктивно-психологічне) трактування маргінальності, яке закладене представниками американської соціології. Соціально-психологічна маргінальність характеризується внутрішньою конфліктністю, що зумовлює тривожність, агресивність та відчуженість стосовно соціального середовища. Соціальна та соціально-психологічна маргінальність описують різні феномени: не завжди соціальний маргінал має ознаки соціально-психологічної маргінальності. Підґрунтям для соціально-психологічної маргінальності є рухливість та хаотичність суспільства в культурному, політичному та економічному сенсі [1, с. 170–172].

Природна маргінальність, яка пов'язана із спонтанною соціальною мобільністю, притаманна усім суспільствам, є обмеженою, не торкається основи існуючої стратифікаційної системи. На відміну від неї, привласнена маргінальність має примусовий характер і супроводжується зниженням соціального статусу цілих соціальних груп і прошарків, викликає значні руйнування традиційних соціальних спільнот, дезінтеграційні процеси в соціальній структурі, що перетворюють суспільство в аморфну масу, «атомізованих» індивідів.

Метою статті є виявлення діалектичного взаємозв'язку процесів соціалізації та маргіналізації в контексті адаптації індивіда до соціальної реальності в умовах трансформації сучасного українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Технологічні, соціальні та культурні зрушення останніх десятиліть не тільки в Україні, але і в усьому світі, додали проблемі адаптації індивіда до соціальної реальності якісно нових рис. Глобалізація, урбанізація, масові міграції, інтенсивна взаємодія між носіями різнорідних етнокультурних і релігійних традицій викликають труднощі у соціальній адаптації індивіда. Наслідком є розширення масштабів маргіналізації суспільства. Маргінальний статус стає не стільки виключенням, скільки нормою існування мільйонів людей. В українському суспільстві маргінальний стан є властивим значній частині населення. Більше того, досить поширеною є думка,

що на відміну від західних демократій, у сучасному українському суспільстві маргінали складають більшість, а не меншість населення. Ізоляція та низька соціальна активність, як наслідок бідності, виступають її основними джерелами. Фактичне безсилля та безправність, відсутність дієвих механізмів реалізації власних соціальних, економічних та політичних інтересів – продуктивне тло масової маргіналізації населення в українському суспільстві [2, с. 226–227].

У сучасному українському суспільстві мають місце усі різновиди, які традиційно висвітлюються при аналізі маргінальності. Значного поширення набула культурна маргінальність, яка є результатом впливу на індивіда ціннісно-нормативних систем декількох культур, що нерідко конфліктують між собою. «Культурний шок» переживає все українське суспільство завдяки трансформації ціннісно-нормативної системи, характерної для радянського суспільства. Особистість позбавляється звичних орієнтирів. Переважна частина населення, як виявило опитування, здійснене Інститутом соціології НАН України у 2005 р., стикається саме з такими труднощами. Так, 79% погоджується з тим, що сьогодні багато з того, у що вірили їхні батьки, руйнується на очах; 76% ні у що не вірить; 68% не вистачає справжньої дружби, як було раніше, – на все життя; 68% погоджується, з тим, що за теперішнього безпорядку та невизначеності важко зрозуміти, у що вірити; 68% відмічає, що все так швидко змінюється, що не розумієш, яким законам слідувати; 61% вважає, що раніше люди краще себе почували, бо кожен знав, як вчинити правильно; 58% переконані, що людська природа така, що війни і конфлікти будуть завжди [4, с. 134].

Досить помітною є маргінальність соціальної ролі. Вона виникає у випадках невдалої спроби входження індивіда до позитивної референтної групи, перебування в ролі, що лежить між двома суміжними ролями; або завдяки включенню в маргінальні групи (деякі професійні групи, наприклад, цілителі) або через включення в соціальні групи, що функціонують за межами соціальної організації (циган, бездомних, тощо). Характерною для українського суспільства є структурна маргінальність. Сформувалися соціальні групи, які втратили свої права та можливість їх реалізації, або перебувають у відносно гірших умовах, в результаті політичної, економічної та соціальної нерівності. Сьогодні 78% населення України зазначає, що йому не вистачає державного захисту від зниження рівня життя; 69% – порядку у суспільстві та дотримання чинних у країні законів; 68% – стабільності в державі та екологічної безпеки; 67% – впевненості у власному майбутньому і можливості дати дітям повноцінну освіту. Сучасних економічних знань та роботи, що підходить, не вистачає 46% громадян. Відносно адаптованими можна вважати 24% населення, яким вистачає вміння жити в нових суспільних умовах [4, с. 132].

Українському суспільству значною мірою властива привласнена маргінальність, в основі якої лежать радикальні суспільно-економічні та політичні зміни. Такий тип можна також визначити як екстремальний, коли індивіди або групи позбавляються своїх традиційних соціальних позицій, що

спричинено війною, революцією, радикальними структурними зрушеннями в економіці, тощо.

Перед дослідниками постає проблема визначення наслідків маргінальної ситуації в Україні. Як відомо, ще Р. Парк у своїх дослідженнях вказував на неоднозначність наслідків маргіналізації суспільства. Окрім негативних соціально-психологічних характеристик та функцій маргінал втілює новий тип культурних відносин. Маргінал не лише існує на межі двох культур, а одночасно є їх носієм, «чужаком» та «космополітом», відносно більш цивілізованою людиною. Концепцію маргінальної людини Р. Парк, першочергово, пов'язував з культурною взаємодією, що складається на новому рівні цивілізації в результаті глобальних етносоціальних процесів. Маргінальна людина неминуче стає індивідом з ширшим світоглядом, витонченішим інтелектом, більш незалежними і раціональними поглядами. Але у аналізі проявів маргінальності сучасного українського суспільства, зазвичай, переважають негативні аспекти.

Отже, аналіз об'єктивних багатofакторних впливів як на індивіда, так і на окремі соціальні групи та на суспільство в цілому дозволяє виявити основні причини маргіналізації українського суспільства. Але, на наш погляд, механізми маргіналізації суспільства, неможливо до кінця з'ясувати без осмислення процесів соціалізації. Перш за все, цілеспрямованої діяльності агентів соціалізації з метою адаптації індивідів, соціальних груп та суспільства в цілому до об'єктивної соціальної реальності. Нам видається продуктивним аналіз соціалізації та маргіналізації як процесів, що з різних сторін характеризують адаптацію індивіда чи групи до соціальних умов. Перш за все, це дозволяє з'ясувати питання, у якій мірі маргіналізація є наслідком неефективної соціалізації, як можна покращити маргінальну ситуацію завдяки діяльності агентів соціалізації.

Соціалізація є процесом, який властивий усім історичним епохам. Будь-яка соціальна система навчає людей нормам поведінки, щоб зберегти стабільність. Об'єктом соціалізації є не тільки окремий індивід, але і соціальна група, стан, клас нація, суспільство в цілому. На них спрямовані діяльність і впливи агентів соціалізації. У процесі соціалізації формується суспільна думка. Люди, що формують соціальну групу, змушені «навчитися» нормам, які забезпечують їх виживання, згуртованість, життєздатність. У таких соціальних групах, як родина, трудовий колектив, національні меншини та ін., люди набувають соціального досвіду, усвідомлюють норми та цінності групи, виробляють ставлення до тих, хто перебуває за межами групи. У результаті можуть розвиватися ксенофобія, расизм або, навпаки, відкритість, терпимість, сприйнятливність.

Метою соціалізації є створення у суспільстві хоча б мінімального консенсусу щодо основних цінностей та позицій. Досягнення цієї мети у суспільствах, які трансформуються, є досить складним завданням. У таких суспільствах прискорюються темпи соціальної мобільності, швидко змінюється масова свідомість та поведінка, відбувається девальвація базових цінностей

попереднього історичного періоду, знань та досвіду старших поколінь. Активне впровадження нових норм та цінностей позитивно сприймається спочатку незначною частиною суспільства, зокрема, елітою, яка і є ініціатором процесу суспільних перетворень. Переважна більшість людей сприймає нові норми та цінності якщо не вороже, то з мінімальним розумінням необхідності їх запровадження.

На початку процесів трансформації такі ж позиції характерні і для багатьох агентів соціалізації: сім'ї, церкви, організацій освіти та культури та інших. Вони також перебувають у процесі переорієнтації, самі є об'єктом соціалізації, мають адаптуватися до нових умов, засвоїти нові знання, норми та цінності, відкинути власний досвід та традиції як такі, що втрачають сенс у нових умовах. Одні агенти соціалізації зазнають деформації, інші перебувають у стадії формування. Фактично, серед агентів соціалізації точиться досить жорстка боротьба, результатом якої і має стати досягнення згаданого суспільного консенсусу щодо норм, цінностей та позицій. Тому впливи агентів соціалізації на індивідів у трансформаційному суспільстві є суперечливими та неоднозначними.

Активними агентами впровадження нових норм та цінностей у суспільну практику трансформаційного суспільства спочатку є виключно державні органи та частина політичних партій та еліти. Саме держава здійснює політику суспільних перетворень, розробляє та впроваджує систему нових цінностей та норм. Активними агентами впровадження нових ідей є також ті еліти, політичні сили, політичні партії, які відстоюють необхідність суспільних трансформацій та визначають їх напрям, є відповідальними за розробку «нових правил гри». Таких впливів та змін зазнає не тільки політична, але і економічна, і соціальна, і духовна сфера. У даному випадку ми не маємо на меті аналізувати чи порівнювати глибину або динаміку таких перетворень. Ми звертаємо увагу, що державі належить вирішальна роль у здійсненні трансформацій в усіх сферах суспільного життя.

Частина агентів соціалізації (стара еліта, колишня правляча партія) продовжує відстоювати норми та цінності попереднього періоду. Консерватизм переважає також у впливах таких агентів соціалізації, як сім'я, система освіти, а також різноманітні соціальні групи. Це пояснюється тим, що вони досить довго після початку системних змін залишаються носіями культури (норм, цінностей, тощо) попереднього періоду. Активність таких агентів соціалізації залежить від багатьох обставин. Проте незалежно від власної діяльності, вони досить довго зберігають інерційні впливи не тільки на окремі соціальні групи, виразниками інтересів яких вони є, але і на суспільство в цілому. Тому процес засвоєння як індивідом, так і суспільством в цілому нових знань, норм та цінностей характеризується високим рівнем конфліктності, протистоянням старих та нових систем цінностей та позицій, пропагандою іноді антагоністичних, суперечливих концепцій, які видаються за такі, що мають загальну цінність, але в дійсності лише пристосовані для відповідної моделі суспільства. Якщо у стабільних суспільствах процес соціалізації є взаємодією «суспільство –

індивід», то у трансформаційних суспільствах таку взаємодію можна уявити як «суспільство (старі – нові норми та цінності) – індивід».

Метою соціалізації, як нами вже відмічалось, є створення у суспільстві консенсусу щодо основних цінностей та позицій. Консенсус виникає у процесі адаптації індивідів та соціальних груп до суспільних умов. Індивіди та групи, що не змогли адаптуватися до викликів нових часів, набувають маргінального статусу. Серед причин маргіналізації в трансформаційних суспільствах є об'єктивні багатофакторні впливи як на індивіда, так і на соціальні групи, про які йшла мова вище. На наш погляд, у деякій мірі «відповідальними» за відсутність адаптації індивідів чи окремих груп до умов існування, отже, за їх маргінальний статус є агенти соціалізації. Тому що цілеспрямована діяльність соціальних інститутів – агентів соціалізації може вплинути на маргінальну ситуацію в країні.

Найвпливовішим агентом соціалізації є держава. Проте, на наш погляд, діяльність державних органів в Україні у якості агента соціалізації є мало ефективною. По-перше, сучасній Українській державі бракує відповідних програм адаптації індивідів та груп. Винятком є програми професійної перепідготовки безробітних, які реалізуються службами зайнятості. Державні програми адаптації можуть активно впливати на маргінальну ситуацію. Про це свідчить досвід громадських організацій, які реалізують програми адаптації громадян за рахунок коштів як міжнародних, так і вітчизняних донорських центрів. Але діяльність недержавних організацій в Україні має дуже скромні масштаби.

По-друге, сучасна Українська держава нерідко приймає рішення, які просто не можуть бути вчасно та грамотно виконані. У самих рішеннях або відсутній механізм реалізації, або встановлений нереально короткий час для виконання, або, частіше, відсутні пояснення, що саме та ким має бути виконано. В той же час владою точно визначаються, часто неадекватні порушення, санкції щодо громадян. Наприклад, наказ Міністерства юстиції України від 08.07.2011 № 1824/5 про реєстрацію баз персональних даних не був забезпечений державними функціонерами достатніми поясненнями щодо змісту означених документів та суб'єктів виконання означеного наказу. Держава обмежилася публікацією відповідного Закону України та названого наказу Мініюсту. Це рішення, особливо санкції за його невиконання викликало у суспільстві масовий психологічний дискомфорт, фактично, масові маргінальні настрої. Щоб запобігти поширенню маргінальних настроїв державні функціонери мали дати офіційні детальні пояснення щодо усіх варіантів виконання цього рішення. Окрім того, самі державні установи не змогли забезпечити прийом масових заяв на реєстрацію баз персональних даних. Можна навести безліч схожих прикладів, особливо таких, які стосуються загальнодержавних рішень у сфері пенсійного забезпечення, пільг, оподаткування, ведення так званого малого бізнесу, тощо. Ще більше таких рішень на різних рівнях місцевого самоврядування, які, якщо навіть суперечать чинному законодавству, є обов'язковими для виконання без будь-яких

пояснень. Це тільки деякі приклади, з якими щоденно стикаються громадяни в Українській державі. Отже, часто саме державою створюються маргінальні ситуації, коли маргінальні настрої (розпач, роздратування, невпевненість, тощо) переживають мільйони громадян.

По-третє, Українська держава при прийнятті власних рішень мало переймається думкою про те, як вони впливатимуть на суспільні настрої, як внаслідок цього зміниться маргінальна ситуація в країні. Державою не проводяться систематичні соціологічні виміри реакцій суспільства на провладні рішення.

По-четверте, бракує державних заходів, спрямованих на запобігання або нейтралізацію маргінальних настроїв, викликаних рішеннями владних структур. Зокрема, в практиці сучасної Української держави фактично відсутня діяльність щодо пояснення, тлумачення власних рішень. Органи державної влади, як правило, не замовляють та не сплачують ЗМІ за розповсюдження роз'яснювальних матеріалів, які допомогли б громадянам засвоїти нові закони, правила, правильно та вчасно виконати розпорядження влади. ЗМІ, звичайно, подають соціально значущу інформацію, але на свій розсуд, виходячи з власних інтересів, часто неточно. А головне, індивід не може перекласти відповідальність за невиконання владних розпоряджень на ЗМІ через допущені ними перекручення та неточності в інтерпретації державних рішень. Громадянам потрібні офіційні пояснення, які були б зрозумілими для широкого загалу, а не тільки для вузького кола спеціалістів, доступні усім зацікавленим, та на які, у разі потреби, громадяни могли б посперитися.

Таким чином, об'єктивно держава своїми рішеннями створює міцне підґрунтя для маргіналізації українського суспільства. Як агент соціалізації вона не тільки не допомагає індивідові адаптуватися до нових «правил гри», але і часто реально йому заважає. Тому, перш за все, держава має осмислювати наслідки державних рішень у контексті маргіналізації суспільства, а також здійснювати державні адаптаційні програми.

В українських реаліях небагато, але є приклади, коли зміни у впливах агентів соціалізації сприяють більш ефективній адаптації індивіда до соціальної реальності. Так, викладання політичних наук у навчальних закладах, які є впливовими агентами соціалізації, сприяє формуванню у молоді демократичної політичної культури, толерантного ставлення до ідеологічного плюралізму, розуміння цінності легальної опозиції, тощо. Індивід, який є носієм тоталітарної політичної культури, в умовах демократичного політичного режиму переживає маргінальні настрої через те, що він сприймає політичну боротьбу, протистояння влади та опозиції як відсутність порядку та дисципліни, оцінює такий стан речей негативно. Такий індивід не може зорієнтуватися в умовах ідеологічного плюралізму, зробити власний вибір, тому що в тоталітарній культурі відсутнє відокремлення інтересів індивіда від інтересів держави, яка не сприймається як політичний інститут, що має надавати послуги громадянам. Для такого індивіда характерні прояви маргінальної поведінки, зокрема, відмова від участі у виборах. При масових

маргінальних настроях може спостерігатися масова відмова від участі у виборах, що робить можливою їх фальсифікацію, отже руйнування засадничих характеристик демократичного політичного режиму. Індивіди, які перебувають у маргінальному статусі, легко піддаються політичним маніпуляціям, відмовляються від будь-якої політичної активності. Масовість таких проявів ставить під сумнів можливість формування громадянського суспільства, без якого перспектива розвитку демократії в країні є досить-таки туманною. Отже, викладання політичних наук активно сприяє адаптації індивіда, подоланню так званого виключення із політичного життя, зменшенню проявів політичної маргінальності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Глибокі суспільні перетворення в Україні супроводжуються поширенням маргінальності, яка досягла такого високого рівня, який дає підстави вважати, що переважна більшість населення перебуває у маргінальному стані з тих чи інших причин. Більшість авторів зосереджує свою увагу на негативних наслідках маргіналізації українського суспільства. Проте, на наш погляд, означене явище не може бути оцінено однозначно, але позитивні наслідки широкого поширення маргінальності в Україні досі не знайшли адекватного висвітлення. В той же час, приміром, в українському суспільстві спостерігається толерантне ставлення до «чужої» культури, «чужої» релігії, що не може не оцінюватися позитивно. Але що є підґрунтям таких проявів у поведінці? У подальших дослідженнях має бути з'ясовано, чи це є наслідком ментальності українців, чи це є притаманним для маргінальної людини, яка відчуває власну меншовартість та невпевненість серед багатьох «чужих». Таким чином, проблемне поле феномену маргінальності трансформаційного українського суспільства надає дослідникам невичерпні можливості.

Вивчення процесів маргіналізації суспільства дозволяє не тільки зафіксувати масштаби та прояви маргінальних настроїв та маргінальної поведінки, але і виявити чинники, які сприяють розповсюдженню маргінальності. Нам видається продуктивним підхід, який розкриває зв'язок між процесами соціалізації та маргіналізації. На наш погляд, поширення маргінальності в українському суспільстві в значній мірі зумовлено неефективною діяльністю агентів соціалізації. Перш за все, відповідальною є держава, яка є найвпливовішим агентом соціалізації, має достатньо ресурсів для того, щоб сприяти засвоєнню суспільством в цілому, окремими індивідами та групами нових норм та цінностей, нових «правил гри», державних рішень та розпоряджень. На практиці держава власними рішеннями провокує масові маргінальні настрої, проте майже нічого не робить для їх профілактики чи нейтралізації. Отже, спостерігається зв'язок між соціалізацією та маргіналізацією суспільства, який потребує подальшого осмислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко Л. Маргіналізація в перехідному суспільстві. Зв'язок із соціальним успіхом / Л. Бевзенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2000. — № 3. — С. 170—172.
2. Коваліско Н.В. Основи соціальної стратифікації : [навч. посіб.] / Н.В. Коваліско. — Львів : «Магнолія 2006», 2007. — 312 с.
3. Макеев С. Соціологічний аналіз ідентичності / С. Макеев // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2000. — № 3. — С. 161—163.
4. Паніна Н. Українське суспільство 1994–2005: Соціологічний моніторинг / Н. Паніна. — К. : ІС, 2005. — 346 с.
5. Толстих Н.В. Соціальне виключення в сучасній Україні: спроба оцінки / Н.В. Толстих // Український соціум. — 2003. — № 1 (2). — С. 81—85.